

УДК 343:324.6

В. В. Асафайло
аспірант кафедри соціології та психології
факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІРИ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНИЙ КОРУПЦІЇ

Постановка проблеми. Однією з головних проблем у процесі демократизації пострадянських країн є протидія політичній корупції. Протидія політичній корупції є важливим завданням для тих країн, які мають на меті економічний розвиток і політичну стабільність. Це зумовлюється тим, що політична корупція, на відміну від повсякденної (так званої побутової), створює весь комплекс соціальних і політичних відносин, стає на заваді розвитку не лише одного індивіда чи навіть окремої соціальної сфери, а й суспільства в цілому.

Завдання забезпечення ефективних правових, інституційних, організаційних і комунікативних механізмів протидії політичній корупції є одним із найбільш актуальних для політичної системи України впродовж усіх років незалежності. Протидія політичній корупції – це багатовимірна проблема, яка має не лише політичний, а й економічний, соціальний, історичний, культурний складники. Саме тому найбільш ефективним і водночас найскладнішим засобом протидії політичній корупції є формування сталих демократичних інститутів влади. Уся політична історія незалежної України стала прикладом важкої боротьби за створення й утвердження дієвих інституцій щодо протидії політичній корупції, як державних, так і громадських. Натомість політична корупція поступово перетворилась на чинник, що не лише реально загрожує демократизації політичного процесу, а й кидає виклик національній безпеці та конституційному ладу держави.

У сучасних умовах політична корупція – це один із головних факторів, який стає на заваді впровадженню реформ.

Особливої ваги й актуальності набуває протидія політичній корупції в пострадянських країнах, що стали на шлях демократизації. У них ситуація значно ускладнюється тим, що в посттоталітарних суспільствах не було сформовано дієвих інституційних запобіжників корупції. Навпаки, політична корупція поступово перетворюється з девіантної поведінки окремих представників політичної еліти на загальну норму, а в політичних відносинах утворюються ієрархічні піраміди та корупційні цикли, у яких задіяні представники як влади, так і опозиції.

Аналіз останніх досліджень. Важливість проблеми протидії політичній корупції в процесі демократизації зумовила появу достатньо великої кількості ґрунтовних праць, присвячених окремим політичним, правовим, соціокультурним та економічним аспектам протидії політичній корупції. Варто згадати розвідки Л. Аркуші, О. Дудорова, В. Лукомського, Є. Невмержицького, С. Шалгунова та інших авторів. Окремі аспекти протидії політичній корупції в широкому контексті соціальної трансформації та демократизації на

пострадянському просторі досліджувались у працях В. Андрущенка, Л. Багрій-Шахматова, О. Бабкіної, Є. Головахи, В. Горбатенка, В. Зеленецького, В. Полохала, М. Розумного, Д. Яковлева та інших учених.

З огляду на глобальний характер проблеми політичної корупції та протидії їй варто виокремити праці зарубіжних учених – політологів, соціологів, юристів (зокрема, Р. Андерсона, Л. Астаф'єва, С. Беркмана, Ф. Вільямса, Д. Кауфмана, Г. Колбеча, В. Комісарова, Р. Лейкена, Д. Лойда, К. Мішель, Дж. Ная, В. Парсона, Дж. Пікареллі, Ф. Фукуями, Л. Шеллі та інших), а також міжнародні акти й інші документи.

Мета статті – дослідити інституційний і комунікативний виміри протидії політичній корупції.

Виклад основного матеріалу. Політична корупція є складовою частиною процесу делегітимації влади, оскільки це цілком нелегітимне використання політиками та чиновниками (учасниками політичного процесу й публічного адміністрування) власних повноважень і можливостей із метою отримання незаконної вигоди. У традиції публічного вибору говорять про намагання політичних суб'єктів отримати ренту від державної посади. Важливим у цьому контексті є розуміння меж приватного й публічного просторів, адже політична корупція сприяє конвертуванню суспільного блага в приватне. На думку українського дослідника Є. Невмержицького, політична корупція – це «будь-які дії чиновників, якщо вони відходять від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди» [3].

До причин виникнення й поширення політичної корупції варто віднести історичні, політичні, економічні, психологічні, правові та організаційні причини. Серед історичних причин однією з головних є радянська корупційна спадщина. Детальний розгляд причин політичної корупції в Україні представлено в роботах І. Чемериса. Зокрема, до політичних причин поширення корупції він відносить «відсутність стратегії формування та здійснення суспільних перетворень, відсутність програмованості й предметності у впровадженні демократичних засад у різні сфери суспільного життя, недосконалість антикорупційної політики» [6] тощо. Серед економічних причин виникнення й поширення корупції переважають процеси розподілу та перерозподілу власності, зміни її форм, прагнення нових підприємницьких структур, у тому числі кримінальних, вирішити через державний апарат свої проблеми, низький рівень заробітної плати державних службовців нижчої й середньої ланок, наявність великої різниці в оплаті праці службовців державного та приватного секторів тощо. До правових причин виникнення й поширення корупції відносять неналежне забезпечення реалізації в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших інститутів дер-

жави й суспільства принципів верховенства права та законності, відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини й умови виникнення корупційних проявів, безсистемну зміну законодавчих та інших правових норм, ослаблення нагляду й контролю за їх виконанням. Серед організаційних причин виникнення й поширення корупції варто назвати наявність рудиментів старої командно-адміністративної системи у вигляді надміру великого державного управлінського та службово-обслуговуючого апарату з необґрунтовано широкими повноваженнями, зокрема, розпорядчо-дозвільного змісту тощо. На особливу увагу заслуговують психологічні причини поширення політичної корупції, а саме: повільний розвиток антикорупційної свідомості суспільства, поширеність у суспільстві уявлень про припустимість, ефективність і невідворотність корупційних зв'язків, поширення корисливих мотивів у діяльності державних службовців, їх готовність до порушення закону, норм моралі, професійної честі [6].

У разі, якщо політична корупція не зустрічає реальної протидії з боку ефективних політичних інститутів на різних рівнях політичної взаємодії, вона здатна перетворитись із девіантної поведінки окремих політичних акторів на норму політичних відносин. У зоні небезпеки традиційно перебувають пострадянські країни, у системі влади яких утворюються корупційні ієрархії (що забезпечують рух не лише коштів і благ, а й політичних капіталів та кар'єр) і «замкнені корупційні цикли» (у яких беруть участь представники різних політичних та владних інститутів).

М. Мельник стверджує: «Суб'єктом корупції (корупційних правопорушень) є особа, уповноважена на виконання функцій держави. Водночас суб'єктами корупційних відносин у деяких випадках можуть бути й інші, у тому числі приватні, особи, наприклад особи, які вступають у протиправні відносини із суб'єктом корупції (давання/одержання хабара)» [2].

У процесі переходу від авторитаризму до демократії політична корупція стає одним з основних факторів, який стає на заваді демократизації політичної системи, реформам, ефективності й відкритості діяльності органів влади.

Повною мірою це стосується сучасного українського суспільства, у якому боротьба з корупцією проголошена важливою складовою частиною реформ, а проблема протидії корупції увійшла до порядку денного суспільства, мас-медіа й політичного класу. При цьому, відповідно до даних Transparency International, 56% громадян України визначають корупцію як одну з головних проблем у державі, майже половина вважають, що на урядові рішення впливають олігархи, а 86% негативно оцінюють спроби української влади викоринити корупцію (понад 70% переконані, що уряд не зацікавлений у протидії корупції) [1].

Джерела корупції сягають ще радянського періоду. Особливо вона «розцвіла» за часів «пізнього» СРСР – правління Л. Брежнєва. Критик радянського «реального комунізму» (а згодом і демократичних реформ у посткомуністичній Росії) О. Зинов'єв вбачав джерело політичної корупції за радянських часів у повсякденній культурі «радянської людини». Варто погодитись із такою думкою: «Комуністичне суспільство повністю

було пристосоване до системи управління, держава виростала з явищ комунальності та сама стала їхнім розвитком у масштабах цілої країни. <...> Держава перебрала всі ті функції, які в західних країнах виконують приватні підприємці та їхні контори, банки й різноманітні недержавні механізми самоорганізації. <...> Також суттєве значення мала особистість Л. Брежнєва, який «жив сам і давав жити іншим» (особливо порівняно з періодом масштабних «чисток» сталінського часу), потураючи корупції у власній родині та в найближчому оточенні» [9, с. 158].

Джерелом політичної корупції є система радянських зв'язків епохи дефіциту й державного розподілу більшості суспільних благ під політичним керівництвом комуністичної партії СРСР. У подальшому ця система трансформувалась у пострадянську систему перерозподілу влади й власності, утворення та діяльності фінансово-промислових груп, які живились із «сірої» й тіньової економіки. Наприкінці 1990-х рр. уже була сформована ресурсна база для впливу на політичну систему шляхом тіньового фінансування політики (і політиків). Особливі преференції отримували бюрократичні структури, які стали важливим ланцюгом у процесі перерозподілу суспільних благ та брали активну участь у транзакціях із великим капіталом за для конвертації суспільних благ у приватні.

Саме тому варто говорити про чітке розмежування понять політичної й бюрократичної корупції та визначення їх місця в процесі вироблення політичних рішень і реалізації внутрішньої й зовнішньої політики. І якщо політична корупція більше притаманна стадії вироблення політики (прийняття політичних рішень щодо діяльності тих чи інших політичних інститутів, утворення спільних «правил гри»), то бюрократична корупція (до якої громадяни призвичаїлись ще за радянських часів) виникає на етапі реалізації політики (у площині публічного адміністрування).

Політична корупція в Україні зумовлена вадами політичної системи радянського періоду: надмірною концентрацією в руках держави влади та власності (як сказали б сьогодні, «потоків»), централізацією прийняття рішень, несправедливим розподілом благ між різними соціальними класами й суспільними групами. Варто погодитись із тим, що українське суспільство має вирішувати проблеми, викликані соціалістичною моделлю модернізації, при цьому традиційні джерела солідарності потребують заміни на рефлексивне конструювання соціальних відносин і нормативних угод. Водночас у процесі соціальної інтеракції, яка змінює традиційні форми панування та трансформує політичні інституції, з'являються нові виклики [7, с. 155]. Зокрема, у сучасних умовах для ефективної протидії політичній корупції недостатньо лише створити антикорупційні інститути. Потрібна постійна увага до простору політичних комунікацій, формування справжнього «антикорупційного дискурсу».

Сучасний соціум постає як мережа комунікацій, що характеризується саморферентністю та аутопоєзисом (відповідно до теорії Н. Лумана й У. Матурано), а отже, особливої ваги набуває комунікативний вимір запобігання та протидії політичній корупції. Соціальна інтеракція під впливом процесів медіатизації та глобалізації, демократизації й раціоналізації створює

умови та формує альтернативи політичного вибору пострадянського періоду: від «медіа-шоу» й театралізації політики з розігруванням смислу, від владної цензури та пропаганди до спроб комунікативної дії (Ю. Габермас), спрямованої на досягнення компромісу й порозуміння за допомогою раціональних дебатів, що ґрунтуються на етиці. Головне те, що соціальна взаємодія в символічному просторі посткомунізму через неусталені правила визначає «реальний» на сьогодні стан справ, правил та інституцій, які формуються в процесі інтерпретації й реінтерпретації дій інших [7, с. 156]. Зауважимо, що корупційні відносини не стали сприйматись суспільством як девіантні, а отже, можна говорити про несформованість антикорупційного дискурсу ні серед політичної еліти, ні в повсякденних соціальних інтеракціях українських громадян. Тобто протидія корупції сприймається як виклик традиціям, дія всупереч встановленим нормам, навіть як героїчний акт.

До інституційних складників, що сприяють поширенню політичної корупції на пострадянському просторі, варто віднести діяльність «партії влади» (яка час від часу проходить етапи «перезавантаження», зберігаючи владу та власність), виборчі кампанії (у ході яких корупційного змісту набувають фінансування політичних партій і підкуп виборців), появу медіакратії (впливових власників медіа-ресурсів, влада яких базується на процесі медіатизації політики). Медіатизація означає, що політичний порядок денний формується під впливом мас-медіа, які використовують іміджеві стратегії, руйнують бар'єри між публічним і приватним просторами, перетворюють політику на «шоу» та не залишають місця змістовним дискусіям [8, с. 199]. Антикорупційна діяльність є складовою частиною більш широкої стратегії – трансформації пострадянської системи в напрямі забезпечення переведення діяльності політичних акторів із площини реалізації й захисту власного (приватного) егоїстичного інтересу в площину задоволення суспільного (публічного) інтересу.

Зауважимо, що останнім часом в Україні у сфері протидії політичній корупції зроблено досить багато корисних кроків, зокрема, і на інституційному рівні. Мова йде про створення спеціальних державних інститутів щодо боротьби з корупцією. Також прийнято спеціальний антикорупційний закон та низку інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, схвалено Концепцію боротьби з корупцією та спеціальну антикорупційну програму, запроваджено систематичне проведення організаційних заходів із питань протидії політичній корупції тощо. Ця проблема постійно висвітлюється в мас-медіа у вигляді журналістських розслідувань, репортажів, повідомлень.

Зокрема, дослідження Київського міжнародного інституту соціології переконливо демонструють зрушення в громадській думці: «Поступово та невпинно зростає частка населення, яке покладає відповідальність за боротьбу з корупцією на простих громадян (від 15,8% у 2007 р. до 18,0% у 2011 р. та до 24,0% у 2015 р.)» [4]. Водночас 49,8% дорослого населення України допускають участь у корупційних діях із метою отримання певної вигоди (пришвидшити вирішення власної проблеми, обійти існуючі правила тощо), а 37,4% декларують цілковиту неприйнятність для себе корупційної практики.

Незважаючи на досить велику кількість громадян, для яких корупція (у тому числі політична) залишається прийнятною дією, можна говорити про певний прогрес у протидії політичній корупції. При цьому не можна недооцінювати роль припинення практики замовчування корупційних дій у мас-медіа в процесі демократизації.

Варто погодитись із тим, що в процесі демократизації поставторитарних політичних режимів відбувається розширення впливу та зростання ролі комунікації в політиці. Для сучасної політичної реальності справедливе твердження про важливість свободи слова. Як про «діагноз часу» дедалі більше говорять про становлення глобального комунікативного простору, який продукує загальноприйняті стереотипи та створює поле можливих ідентифікацій [8, с. 201]. Це означає, що українське суспільство зробило перший крок у протидії політичній корупції: в інформаційному просторі створено атмосферу неприйняття корупції, а на рівні громадської думки закріплено тенденції до сприйняття корупції як негативного явища, що заважає демократизації.

Натомість виявилось, що навіть такі важливі кроки й масштабні заходи поки що не привели до відчутних на загальносуспільному рівні позитивних результатів у справі протидії політичній корупції (якщо не брати до уваги декілька окремих резонансних справ і медіа-скандалів). Це зумовлено як інерцією пострадянської політичної системи, так і низкою політичних, економічних, організаційних, управлінських, правових, ідеологічних факторів. Проте все-таки головна роль у протидії політичній корупції належить саме політичним і державним інституціям, які мають усі необхідні важелі впливу (політичну й державну владу) для ефективної боротьби з проявами політичної корупції в українській владі та суспільстві.

Також ефективна протидія політичній корупції неможлива без глибокого фахового аналізу й послідовного наукового забезпечення, що передбачає визначення факторів політичної корупції та їх реального наукового моніторингу на основі соціологічних методів (оцінки здійснюваних заходів за допомогою моніторингу, опитувань, контент-аналізу, івент-аналізу тощо).

У процесі протидії корупції українська влада спирається на підтримку партнерів із Європейського Союзу та США. Зокрема, 26 листопада 2016 р. віце-прем'єр-міністр із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України І. Клімпуш-Цинцадзе та Комісар Європейського Союзу з питань Європейської політики сусідства та переговорів із розширення Й. Ган підписали Угоду про фінансування заходу «Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні» [5]. Відповідно до цієї угоди Україна отримає 16,34 млн євро, які мають бути спрямовані на посилення інституційної спроможності держави в протидії корупції.

Саме політична корупція заважає формуванню суспільного блага та суспільного (колективного) інтересу. Натомість вона спрямована на нелегітимне перетворення суспільного (національного) багатства на приватне. Політична корупція є фундаментом олігархії, однією з найнебезпечніших форм зловживання владою з метою індивідуального збагачення чиновників і політиків за рахунок інших соціальних груп. Більше того,

на рівні вищих органів державної влади створюються такі правила гри, які унеможливають демократизацію. Тобто протидія політичній корупції сьогодні має відбуватись на всіх стадіях policy making (вироблення політики): від визначення загальних правил і норм до імплементації (впровадження) політики.

Висновки. У сучасних суспільствах політична корупція являє собою загрозу й небезпечну проблему, яка підпорядковує собі всі сфери політичного життя суспільства.

В умовах демократизації пострадянської політичної системи, що характеризується слабкістю демократичних традицій та інституцій, недосконалістю національного законодавства й недостатнім рівнем політичної культури громадян, політична корупція спричиняє негативні наслідки для всіх верств українського суспільства, деморалізує громадян і руйнує їхню довіру до держави. Остання є основою легітимності демократичного політичного режиму.

Таким чином, протидія політичній корупції в процесі демократизації в Україні не може обмежуватись лише інституційним виміром, тобто створенням та ефективною діяльністю державних антикорупційних органів. Вона обов'язково має враховувати комунікативний вимір і формувати антикорупційний дискурс у просторі політичних комунікацій із метою включення питання протидії корупції до порядку денного суспільства й влади, впливу на громадську думку, підвищення громадської та політичної активності як дієвого запобіжника політичній корупції.

Література

1. Власенко В. Transparency International: українці вкрай невдоволені рівнем боротьби з корупцією / В. Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/transparency-international-36403880>.
2. Мельник М. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: [монографія] / М. Мельник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
3. Невмержицький Є. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: [монографія] / Є. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 364 с.
4. Стан корупції в Україні: порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/34.pdf.
5. Україна та ЄС посилять і розширять співпрацю у питаннях боротьби з корупцією, а також в енергетичній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-yes-posilyat-i-rozshiryat-spivpracy-u-pitannyah-38820>.
6. Чемерис І. Політико-правові механізми запобігання та протидії корупції в органах державної влади України / І. Чемерис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mydisser.com/en/catalog/view/13099.html>.
7. Яковлев Д. Alea jacta est: вибір як елемент соціальної взаємодії / Д. Яковлев // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у 21 столітті : матер. міжнар. наук. конф. (м. Херсон, 27–28 лютого 2015 р.). – Херсон : ВД «Гельветика», 2015 – С. 155–159.

8. Яковлев Д. Оппоненты демократии: роль «партии власти» и медиакратии в постсоветской политике / Д. Яковлев // Young Scientist. – 2014. – № 9(12). – С. 198–201.

9. Яковлев Д. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека / Д. Яковлев // Молодий вчений: науковий журнал. – 2015. – № 8(23). – Ч. 2. – С. 157–163.

Анотація

Асафайло В. В. Інституційний та комунікативний виміри протидії політичній корупції. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню проблеми політичної корупції. Визначено, що політична корупція, на відміну від побутової («повсякденної»), спотворює весь комплекс соціальних відносин. Увагу зосереджено на інституційному та комунікативному вимірах протидії політичній корупції. Зазначено, що створення дієвих інституцій держави й громадянського суспільства щодо протидії політичній корупції має поєднуватись з активною інформаційною кампанією, формуванням антикорупційного дискурсу в просторі політичних комунікацій.

Ключові слова: протидія політичній корупції, політична корупція, інституційний вимір протидії політичній корупції, комунікативний вимір протидії політичній корупції, антикорупційний дискурс.

Аннотация

Асафайло В. В. Институциональное и коммуникативное измерение противодействия политической коррупции. – Статья.

Статья посвящена исследованию проблемы политической коррупции. Определено, что политическая коррупция, в отличие от бытовой («повседневной»), искажает весь комплекс социальных отношений. Внимание сосредоточено на институциональном и коммуникативном измерениях противодействия политической коррупции. Отмечено, что создание действенных институтов государства и гражданского общества по противодействию политической коррупции должно сочетаться с активной информационной кампанией, формированием антикоррупционного дискурса в пространстве политических коммуникаций.

Ключевые слова: противодействие политической коррупции, политическая коррупция, институциональное измерение противодействия политической коррупции, коммуникативное измерение противодействия политической коррупции, антикоррупционный дискурс.

Summary

Asafaylo V. V. Institutional and communicative dimensions of fighting political corruption. – Article.

The article deals with the problem of political corruption. Determined that political corruption, as opposed to consumer (“everyday”) distorts the whole complex of social relations. Focus on institutional and communicative dimensions combating political corruption. It is noted that the establishment of effective institutions of government and civil society to combat political corruption should be combined with active information campaign, the formation of anti-corruption discourse in the space of political communications.

Key words: combating political corruption, political corruption, institutional dimension of combating political corruption, communicative dimension of combating political corruption, anti-corruption discourse.